

סימן א

נוסח ברכת אלהי נשמה

בסידור "שער בנימין" בברכת אלהי נשמה העתקנו הנוסח הכתוב בסידור "בית עובד", שהוא המורגל בקהל עדתינו, והוא שונה מהנוסח המוכב בסידור "תפלת ישרים" שנתפשט אצל שאר עדות המזרח המונה בדקדוק מ"ז תיבות. ועומד לנגרנו אזהרת הרב שלמי צבור (דף מ"ו ע"א) דע"פ חכמי המדע יש בברכה זו מ"ז תיבות כמספר שני שמות הוי"ה ואהי"ה, ולכן מה שנמצא בקצת סידורים תוספת תיבות יתירות "מושל בכל הבריות וכו'" טעות הוא, והאומר כן עובר על כל תוסף על מנין המ"ז תיבות ומגרעות נתן ע"ש. וכ"כ הרב בן איש חי (ש"ד וישב אות ב') ובכף החיים סופר (סימן מ"ו אות ג'). לפיכך אנחנו חייבים להעמיק בפרשתא דא, ולראות אם אכן חל עלינו חובת ביטול מנהג אבותינו, כי כבר נודע בשערי"ם דברי רבינו האר"י ז"ל (שער הכוונות דף ג' ע"ד) דכנוסח הברכות והתפלות עצמם יש שנויים רבים בין סדורי התפלות, ולכן ראוי לכל אחד ואחד להחזיק מנהג סדר תפלתו כמנהג אבותיו ע"ש היטב. ובפרט בק"ק דמשק שהחזיקו במעוז בכל הנהגות מהרח"ו ז"ל וכל סדר עבודתם מתוקן ע"פ דעתו. וזה החלי בס"ד.

דברי מרן הרש"ש ז"ל ומקורם בספר משנת הסידים

כתב מרן הרש"ש ז"ל בסידורו (ח"א דף י' ע"א) וז"ל: אח"כ תיכף יאמר אלהי נשמה וכו' שהיא בסוד ישו"ת הנקראים בשם אימא דעשיה, המחוברת תמיד עם אבא דעשיה הרמוז [בברכת] אשר יצר, ולכן אין להפסיק ביניהם. ויכוין לזווגם שהוא יאהויה"ה עכ"ל. ובנהר שלום (דף ט"ו ע"ב) כתב וז"ל: ויכוין בשילוב הוי"ה ואהי"ה שהם או"א דלא מתפרשן לעלמין, "ומספרם מ"ז כמספר תיבות שבברכת אלהי נשמה" ע"כ.

והנה עיקר כוונה זו מקורה בשער הכוונות (דף ב' סוע"א) וז"ל: ברכת אלהי נשמה שנתת בי וכו', ברכה זו סמוכה לחברתה לפי שהיא כנגד אימא דעשיה המחוברת תדיר עם אבא, והבן זה ע"ש. אמנם מה שהוסיף מרן הרש"ש ז"ל "לכוין בשילוב הוי"ה ואהי"ה העולה מ"ז כמספר תיבות שבברכת אלהי נשמה", אין לתוספת זו מקור בכתבי רבינו האר"י ז"ל המצויים, לא בשער הכוונות ולא בפרי עץ חיים.

ואחר החיפוש מצאתי כוונה זו בספר משנת חסידים (מסכת חצות פרק ב' אות ט') וז"ל: אח"כ יאמר אלהי נשמה, והיא בסוד אימא דעשיה המחוברת לעולם באבא הרמוז [בברכת] אשר יצר, ולכן אסור להפסיק ביניהם. "ויכוין לזווגם שהוא הוי"ה ואהי"ה שמספרם מ"ז כמספר התיבות שבברכה זו" ע"כ. ועין רואה שכמעט העתיק מרן הרש"ש ז"ל את דבריו ככתבם וכלשונם.

אזהרת מרן הרש"ש ז"ל לא לסמוך על ספר משנת חסידים

והן אמת מצאנו למרן הרש"ש ז"ל בכמה מקומות שקבע בסדריו פרטי כוונות המופיעות בספר משנת חסידים בלבד, ואינם לפנינו בשערי"ם המצויינים הכתובים ומסורים מיד מהרח"ו ז"ל, מ"מ דבר זה צריך תלמוד אחרי דבריו הנחרצים שכתב בנהר שלום (דף ל"ג ע"ג) וז"ל: גם בעיני יפלא איך כת"ר [חכמי המערב] משגיחים על דברי ספרי שאר המקובלים, כגון חמדת ימים ומשנת חסידים וכיוצא, שדבריהם מעורבים ומיוסדים על שאר תלמידי הרב ז"ל אשר לא סמך ידו עליהם, ואין ראוי לסמוך כי אם על דברי האר"י ז"ל ותלמידו מהרח"ו ז"ל עכ"ל. ועוד כתב שם (דף ל"ד ע"א) וכבר מילתי אמורה להם, כי עידי בשמים כי כל עסקי ולימודי אינו רק בדברי האר"י ז"ל ותלמידו מהרח"ו ז"ל לבדם, ובלעדם אין לי עסק בשום ספר מספרי המקובלים ראשונים ואחרונים, ואפילו בדברי שאר תלמידי האר"י ז"ל לא למדתי, וכשיזדמן לפני דבר מדבריהם אני מדלגו, כי ע"כ איני כמזהיר אלא כמזכיר למען ה' אל יהי לכם מגע יד בדבריהם, ובפרט בענין זה השמרו לכם פן יפתה לבבכם, אלא כל לימודם לא יהיה אלא בעץ חיים ובספר מבוא שערים ובשמונה שערים המפורסמים, שכולם דברי אלהים חיים

עכ"ל. והשתא קשה, היאך עירב מרן הרש"ש ז"ל במשנתו משנ"ת חסידי"ם דברים שיש בהם חשש תערוכת שלא נמסר ע"י מהרח"ו ז"ל, וסדרם להלכה ולמעשה.

ישוב הרב אמת ליעקב והשגה על דבריו

וכבר עמד בזה הרב אמת ליעקב בקונטרס שפת אמת הנדפס בסוף ספרו, אחרי שהעתיק כוננת המלקות שסידר מרן הרש"ש ז"ל ובהם פרטים רבים שלא נזכרו בשער המצות פרשת כי תצא, ושורשם בספר משנת חסידיים (מסכת התשובה פרק ז'), וכתב וז"ל: ומכאן ראייה שגם מהרח"ר החסיד ז"ל היה משתמש בספר משנת חסידיים, כנראה דחזר בו [מאזהרתו הנ"ל בנהר שלום] בסוף ימיו. או מיירי [באזהרתו הנזכרת] כשימצא סתירה [באותם דברים המובאים בספר משנת חסידיים] מעץ חיים או משמונת השערים, אבל אם לא יש סתירה דבריו אמת וצדק. וכבר רשום בזכרוני למעלה מעשרה מקומות שכתוב בסדר הכוננות שלו כוננות שכתובים בספר משנת חסידיים, ולא נזכרו בשום שער מהשמונה שערים ע"ש.

ודבריו תמוהים, דהיאך סלקא דעתיה דחזר בו מרן הרש"ש ז"ל מאזהרתו בסוף ימיו כשעדיין טענתו יציבה וקיימת, דעיניו ראו כל דברי הספר מעורבים ומיוסדים על שמועות מפי שאר תלמידי האר"י ז"ל אשר לא סמך ידו עליהם, ומסכ"ת עירובי"ן שנ"ה מתחילה ועד סוף. וכן מה שציידד דאזהרת מרן הרש"ש ז"ל הוא דוקא כשדבריו נסתרים מפרק כל כתב"י מהרח"ו ז"ל בעץ חיים או שמונה שערים, אבל בלא"ה דבריו אמת וצדק וראויים לסמוך עליהם, גם זה אינו, דאזהרת מרן הרש"ש ז"ל מופנית אל חכמי המערב אשר הרבו לצטט מדברי החמדת ימים ומשנת חסידיים בשאלותיהם, והרי ברוב ככל השאלות (זולת בשאלה נ"ח) לא נזכרו דברים המנגדים את דברי מהרח"ו ז"ל, ועכ"ז התפלא מרן הרש"ש ז"ל עליהם היאך הם משגיחים בדברי החמדת ימים ומשנת חסידיים, והזהירם לא לסמוך זולת ע"ד האר"י ז"ל ותלמידו נאמן ביתו מהרח"ו ז"ל.

ועוד, דמאחר ועיקר טענתו היא שדבריהם מעורבים ומיוסדים על אותם שמועות שנאמרו מפי שאר תלמידי האר"י ז"ל, ממילא חלים עליהם דברי מהרח"ו ז"ל בהקדמתו על שער ההקדמות, דכל אשר תמצא כתוב באיזה קונטרסים על שם האר"י ויהיה בהם איזה תוספת שאינו חולק עם ספריו זה, אל תשיב לבך בקבע אליו, כי שום אחד מהשומעים את דברי קדשו לא ירדו לעומק דבריו וכוונתו, ולא הבינום בלי שום ספק, ואם יעלה בדעתך לחשוב שתוכל לברור הטוב ולהניח הרע, אל בינתך אל תשען, כי אין הדברים האלו מסורים אל לב האדם כפי שכל האנושי, והסברא בהם סכנה עצומה ויחשב בכלל קוצץ בנטיעות חס ושלום, לכן הזהרתך ואל תסתכל בשום קונטרס הנכתבים בשם מורי זה"ה, זולתי מה שכתבנו לך בספר הזה ודי לך בהתראה זאת עכ"ל. ונמצא דגם אם דבריהם אינם נסתרים מדברי מהרח"ו ז"ל, מ"מ כיון שהוחזקו בתערוכת, ומרבנן שמענו דאין בריר"ה בדברים העומדים ברומו של עולם אשר הסברה בהם סכנה עצומה, אין אפשרות לסמוך על דבריהם, וכ"ש לסדר מדבריהם פרי כוננת להלכה ולמעשה.

הנחה שהיו מצויים תחת ידי מרן הרש"ש ז"ל כתיבות מדרושי האר"י ז"ל שאינם תחת ידינו

ובודאי סביר יותר להניח שהיו מצויים תחת ידו של מרן הרש"ש ז"ל עוד דרושים מהאר"י ז"ל כתובים ומסורים מידי מהרח"ו ז"ל, אשר מאיזה סיבה לא באו בשעריו המצויינים, ועליהם סמך מרן הרש"ש ז"ל בסדריו, ומהם העתיק משנתו קב ונקי. ולדוגמא נביא מה שמצאנו בכוננת "נטילת ידיים" שסידר כוננות רבות שאינם לפנינו בשער הכוננות ובפרי עץ חיים ועולת תמיד, ושורשם נתבארו בנהר שלום (דף י"ט ע"ג ד"ה סוד הנטילה), וכתב עלה הרב מעיל אליהו (בנד"מ דף רל"ב) דראה בכת"י כתוב על דרוש זה "סוד הנטילה מהאר"י זה"ה", ועיין להרב תורת חכם (דף קי"א ע"א) שדרוש זה נמצא בספר כוננות ישן. וכן דרוש חנוכה שהביא בנהר שלום (דף מ' ע"ד ד"ה בחנוכה וכו') כתב מו"ר שליט"א בסידור אהבת שלום (חנוכה דף ג' ע"א) שהוא מהאר"י ז"ל וע"ש היטב בדב"ק.

ודון מינה ואוקי לאתרין, דאם נמצא בסידורי מרן הרש"ש ז"ל כוננות שלא נזכרו בשערים המצויינים, אפשר ואפשר דלקח"ם עתי"ק משאר דרושים שהיו תחת ידו ואינם מצויים בידינו. וגם אם

תמצא שמעתיק דברים כפי שנכתבו בספר משנת חסידים אין להתפלא על כך, דאפשר שאותו הנוסח היה כתוב במקור, וגם הרב משנת חסידים העתיקו משם ככתבו וכלשונו. ושור"ר למו"ר שליט"א בספרו אהבת שלום (מאמר גדול השלום דף מ') שגילה כל המקורות שמהם שאב מרן הרש"ש ז"ל כל פרטי כונות המלקות, וסיים וז"ל: הרי קמן שמוהרש"ש ז"ל לא נצרך לשאוב כונות וידיעות מספרי שאר המקובלים, וזה פשוט וברור, ומה שכתבתי הוא בנין אב לשאר דוכתי עכ"ל, וע"ש היטב.

מקור דברי מרן הרש"ש ז"ל מספר מצת שמורים

אלא דעדיין לא הגענו אל המנוחה בנידון דידן אחרי רואי בספר מצת שמורים שהעתיק כונת ברכת אלהי נשמה כפי שהיא כתובה בשער הכונות ובפרי עץ חיים והוסיף שם בסוגריים וז"ל: ונלע"ד נתן ולכן תמצא בזאת הברכה מ"ז תיבות במספר הוי"ה ואהי"ה שהם אבא ואימא להורות על חיבורם יחד עכ"ל. ונוכחנו לדעת בתוספת הכונה הנזכרת היא מחדשת מדעתו של הרב נתן שפירא ז"ל ושוב אין מקום להניח שהיתה כתובה באחד הדרושים שיצאו מפי רבינו האר"י ז"ל שאינם מצויים בידנו, והרב משנת חסידים סבר וקיבל דבריו והעתיקם בספרו. וידיים מוכיחות שדברי מרן הרש"ש ז"ל בנהר שלום לקוח מספריהם, וגדלה התמיהה שלא מן התערובת לקח אלא מהמבורר חתום בשם אומרו.

הוכחה מנרפת שער הכונות שיש בנוסח ברכה זו יותר מ"ז תיבות

ואף גם זאת המדקדק בגרסת שער הכונות שלפנינו יראה שיש בברכת אלהי נשמה יותר מ"ז תיבות שכן כתב וז"ל: ואמרו טהורה "היא" כנגד עולם האצילות אשר משם נשמה לנשמה וכו' ע"ש. והרי בתוספת תיבת "היא" יש בברכה זו מספר מ"ח תיבות דו"ק ותשכח. ועיין בשלמי צבור (דף מ"ו ע"א) אחרי שהביא דהרי"ף גורס טהורה "היא", כתב דגרסת הש"ס ונוסח הרמב"ם רא"ש ואבודרהם הוא טהורה לבד בלי תיבת "היא", והוסיף שע"פ חכמי המדע יש בברכה זו מ"ז תיבות ולכן אין לגרוס תיבת "היא", ולא שת לבו לגרסת שער הכונות.

ובהיותי בזה ראיתי לג"ע החיד"א ז"ל בספרו קשר גודל (סימן ה' אות ח') וז"ל: אין לומר טהורה "היא" רק טהורה, אתה בראת וכו', כן נהגתי מנעורי מטעם דעל הרוב חטאה ואיננה טהורה, ואחר זמן רב נדפס ספר שלמי צבור וראיתי להרב ז"ל (דף מ"ו) שכתב לדלג תיבת "היא" מטעמים אחרים ולא כתב בפירוש טעם כעיקר ואכמ"ל עכ"ל. הרי שלא ראה בדברי הרב שלמי צבור "ע"פ חכמי המדע" טעם כעיקר. ולפמשנת נראה פשוט טעמו משום שהקפדה על מ"ז תיבות בברכה זו הוא דבר מחודש שלא נזכר בדברי רבינו האר"י ז"ל ותלמידו נאמן ביתו מהרח"ו ז"ל, וכבר גילה דעתו בשו"ת חיים שאל (ח"ב סימן י' אות ג') בענין תקיעת שופר לפני תפלת שחרית וז"ל: ואני בעניי איני חש לסודות שלא גילה רבינו האר"י ז"ל עצמו, וגם כי הרמ"ז נשהעידו עליו שנהג לתקוע בשופר מיד בנץ החמה גדול כבודו עטרה בראש כל אדם, מ"מ אני בער ולא אדע כי מה שלא גילה האר"י רבינו הגדול ז"ל אשר למד עם אליהו זכור לטוב באלו אמרו שב ואל תעשה עדיף ע"ש. ולך נא ראה באגרות הרמ"ז (סימן ז' בנד"מ דף ט"ו) אשר כתב לתלמידו רבי אברהם רוויגו ז"ל ע"ד סידור כונות שערך ידידו רבי בנימין הכהן ז"ל, וז"ל: יתר על כן אודיעך שרוב כונות ברכות שחרית לקטם מספר מצת שמורים והן מסברת כמהר"ר נתן שפירא ע"ה ומדעת נפשו, וכן לא יעשה, כי אין בנו כח לחדש כונה גם שתהיה מיוסדת על הקדמה נאמנה וכמ"ש הרב זלה"ה עמש"כ בזוהר פעמים רבות לא שמענא ולא אימא, ולכן אין לכוין אלא במה שכתוב בספר הכונות בקצת ברכות ע"ש.

הוכחה שאין עיקר הכונה תלויה במספר התיבות

והנלע"ד אחר ההתבוננות במתן כנדרש, דודאי מודה מרן הרש"ש ז"ל דאם לא נת"ן לא עיכב וגם אם יאמר נא ישראל ברכת אלהי נשמה בשאר הנוסחאות שאינם מונים מ"ז תיבות אין כאן שום מגרעת ח"ו בעצם הכונה, דגוף החיבור דאימא דעשיה הנרמזת בברכת אלהי נשמה עם אבא דעשיה הרמוז בברכה אשר יצר מרומז עם מה שמסמין בלי שום הפסק את ברכת אלהי נשמה עם סיום ברכת אשר יצר, וכבר נודע שאין מקום לשום כונה בשמות הפרצופים והספירות זולת בשמות הקודש (עייין בספר הקדו"ש להרשב"ח ז"ל דף מ"ג ע"א), ואם כן כונת החיבור והזווג דאו"א דעשיה הנדרש

בסמיכות ברכת אלהי נשמה לסיום ברכת אשר יצר הוא בכונת שילוב שני השמות הוי"ה (אבא) ואהי"ה (אימא), וממילא מוכרח שאין כונה זו תלויה עם מנין מ"ז תיבות שבברכה, דהא אנו מכונים את חיבורם וזווגם מיד בתחילת הברכה ואין הכונה נפעלת ע"י אמירת מ"ז התיבות. וכל דברי הרב נתן שפירא ז"ל אינם אלא רמז בעלמא והזו"ג עולה יפה במנין התיבות שבנוסחא שלפניו, ודבריו הנחמדים הוטבו בעיני מרן הרש"ש ז"ל והזכירם בנהר שלום, כי כל כה"ג שגוף ההקדמה וסדר הכונה נאמרו מפי רבינו האר"י ז"ל והתוספת אינו אלא רמז בעלמא שאין בו שום שינוי וחידוש, דברי הרב ודברי התלמיד שניהם שומעים.

ענין מ"ז תיבות בנוסח הברכה אינו אלא רמז בעלמא ואינו לעיכובא

ולפי קוצר השגתי הדבר ברור שלא עלה על דעת מרן הרש"ש ז"ל לומר שמנין מ"ז תיבות בברכת אלהי נשמה הוא לעיכובא וכל המוסיף גורע, כי לאו מפומייהו דרבינו האר"י ותלמידו מהרח"ו נפיק, וגם הרנ"ש ז"ל גופיה לא אמרה אלא בדרך רמז, ועל כל פנים לא היה סומך מרן הרש"ש ז"ל על דבריו לענין מעשה. וכך נראה לדקדק בדב"ק, דאע"פ שבנהר שלום הזכיר דשילוב הוי"ה ואהי"ה הוא מ"ז כמספר התיבות שבברכת אלהי נשמה, מ"מ בהוראה למכוין בסידורו השמיט תוספת זו וכתב רק לכויין שילוב הוי"ה ואהי"ה כשסומך אמירת אלהי נשמה לסיום ברכת אשר יצר, והטעם כנ"ל כי אין זה אלא רמז בעלמא המכוון למספר התיבות שבאותו נוסח, וגלוי וידוע לפניו שיש נוסחאות אחרות אשר אין שום הכרח לשנותם מחמת הרמז הנזכר.

מסקנת הדברים

ואשר על כן נראה דע"פ הקדמת רבינו האר"י ז"ל בשער הכונות (דף נ' ע"ד) בענין השנויים הרבים בין סדורי התפלות בנוסח הברכות והתפלות עצמם, והוראתו דראני לכל אחד ואחד להתחזיק מנהג סדר תפלתו כמנהג אבותיו ע"ש היטב, חובה עלינו להחזיק במנהג אבותינו גם בנוסח ברכה זו, וזכותם וזכות תורתם תעמוד לנו שיתקבלו תפלותינו ובקשותינו לרצון.

זעיר ש"ם

הצעיר משה נתן חדיד ס"ט

